

Razvoj hotelijerstva u Rijeci bio je čvrsto povezan s razvojem grada, važne luke i trgovačkoga središta na istočnoj obali Jadrana. Felix Eckerl, doseljenik iz Češke, 8. lipnja 1876. godine na adresi Via del Municipio 548, na lokaciji današnjega Grand hotela “Bonavia”, otvara hotel i restoran “Nazionale”

MODERNIZAM I NASLIJEDE

Grand hotel “Bonavia”, obnovljen 2000. godine, skladno je interpoliran u historicističku jezgru Rijeka: stakleno-kameno pročelje izvedeno je po projektu riječke arhitektice Jasenke Rechner (desno). Simboli i znakovi povijesnog naslijeđa u hotelskom interijeru (gore i lijevo)

Na tom mjestu devet godina kasnije, dakle 1885, **Ignazio Bonetich** gradi kuću Bonetich u kojoj se 1887. otvara gostionica, u novinama reklamirana kao Trattoria alla Buona via. Naziv se Grand hotel "Bonavia" prvi put pojavljuje 1906. godine. Tada su na zgradi Bonetich povećani prozori u prizemlju kako bi Trattoria alla Buona via dobila više svjetla.

U dnevniku "La Bilancia" 4. studenog 1906. objavljen je oglas u kojem se reklamira Grand hotel "Bonavia", smješten u središtu grada, u Via Clotilde inferiore, između ondašnjih ulica Via del Municipio i Via S. Andrea. Hotel ima "58 elegantno uređenih soba, a osvijetljen je električnom rasvjetom. Restoran ima vrtnu terasu, otvoren je do poslije ponoći, a nudi izvrsnu talijansku i njemačku kuhinju, birana domaća i strana vina i pivo. Posjetitelji se do željezničkog kolodvora ili luke mogu prevesti tramvajem."

Grand hotel "Bonavia" arhitektonski se skladno uklapao u impozantan historicistički kompleks zgrada na Dolcu. Središnji portal jedini je element zgrade koji je u izvornom obliku sačuvan do danas.

Vlasnik kuće u kojoj je bila smještena gostionica "Bonavia" sve do 1906. godine bio je Ignazio

Bonetich, a onda je zgrada prešla u vlasništvo obiteljskih nasljednika. Kao vlasnik gostionice navodi se **Ferdinand Scala**, koji je 1903. u novinama reklamira kao "najpoznatiji riječki restoran s vrtnom terasom i bočalištem". Ističe specijalitete talijanske i njemačke kuhinje, istarska i dalmatinska vina i prvorazredno pivo Puntigamer Keiserbier. Sljedećih su se godina vlasnici "Bonavije" često mijenjali: Ferdinand Scala posjedovao je "Bonaviju" od 1908. do 1910, Julius Ederer Burger od 1912. do 1914, a Paradeiser se kao vlasnik spominje 1915.

MRAČNO D'ANNUNZIJEVO RAZDOBLJE

U nastojanju da se u Rijeci stvori ugođaj talijanskog grada gradska uprava od 1908. počinje preimenovanja mnogih ulica. Tako je i Via Clotilde inferiore – što nosila je ime austrijske plemkinje koja je nakon smrti supruga, nadvojvode Josipa, 1905. napustila Rijeku - postala Via Edmondo de Amicis, nazvana po tada vrlo popularnom talijanskom piscu za mlade. Novi su vlasnici "Bonavije" **Nikola Mateljan** i **Anton Matejčić**, koji su 1910. posve preuredili vrt hotela, a 1912. godine vlasnik "Bonavije" postaje **Julius Ederer Burger**, ujedno i vlasnik hotela "Deak".

Te iste godine bečki arhitekt Theodor Traxler, učenik Otta Wagnera, počinje projektirati Teatro Fenice u Rijeci, prvo kazalište u Europi u kojem je nosiva konstrukcija izgrađena od armiranobetonskih elemenata. Otvoreno je 2. svibnja 1914. svečanom izvedbom Puccinijevе opere "Tosca". Teatro Fenice imao je dvije dvorane: podzemna Sala Bianca s plesnim podijem imala je 500 sjedećih mjesta, a glavna dvorana u prizemlju 1450 sjedećih mjesta. Zdanje Teatra Fenice, remek-djelo suvremene arhitekture i najveće kazalište u ovom dijelu Europe, bilo je još jedno svjedočanstvo o snazi Rijeke na početku 20. stoljeća, kad je grad imao 65.000 stanovnika.

Za trajanja Prvoga svjetskog rata Rijeka nije pretrpjela veća razaranja. Slom Austro-Ugarske Monarhije 1918. i osnivanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba značilo je i početak borbe između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Italije za prevlast nad gradom. Gabriele D'Annunzio, talijanski pjesnik, političar i vojnik, 12. rujna 1919. ulazi u Guvernerovu palaču u Rijeci, pretvarajući je ne samo u sjedište svoje uprave nego i središte raskalašena života. Raskošne gozbe, noćne pijanke, mirisne kupke, koncerti, redovita prisutnost riječkih noćnih dama i drugi oblici ekscentričnoga

NEBODERSKA VIZIJA

Na mjestu današnjega Grand hotela "Bonavia", u historicističkoj trokatnici koju je 1885. izgradio Ignazio Bonetich, 1887. je godine otvorena gostionica "Bonavia", u novinama reklamirana kao Trattoria alla Buona via (desno). Arhitekt Alessandro Bolis 1941. je godine predložio Giovanniju Pavelli, vlasniku "Bonavije", idejno rješenje za nebodersku dogradnju hotela (sasvim desno)

**RESTORAN I
BOČALIŠTE**

Ferdinando Scala, vlasnik gostionice "Alla Buona via" te od 1908. do 1910. vlasnik hotela "Bonavia", godine 1903. reklamirao je gostionicu kao najbolji riječki restoran s vrtinom terasom i bočalištem, a u kojem se poslužuje izvrsna talijanska i njemačka kuhinja, domaća vina i njemačko pivo

hedonizma obilježili su razdoblje D'Annunzijeve vladavine Rijekom, u kojem su njegovi dragovoljci (legionari) devastirali mnoge hotele i kulturno-povijesne spomenike, prouzročivši golemu štetu u javnim prostorima. Regularna je talijanska vojska 1920. godine iz Rijeke protjerala D'Annunzija i njegove legionare, a hotelijerima i gostioničarima nije preostalo ništa drugo nego da zbrajaju štete i sudskim putem traže naknadu.

Rimskim ugovorom iz 1924. Rijeka je priključena Italiji, dok je Sušak vraćen Kraljevini SHS. Rijeka je u doba talijanske vladavine, od 1924. do 1943, gospodarski i društveno nazadovala. Grad s obilježjima europske metropole srozan je na razinu provincijskoga gradića. To se ogledalo i u hotelijerstvu i ugostiteljstvu, koje je jedva životarilo. Mnogi su hoteli zbog provincijalizacije života i izostanka turističkoga razvoja, kojim je u drugim mediteranskim zemljama bilo obilježeno razdoblje između dvaju ratova, morali biti zatvoreni. Kapaciteti riječkih hotela svedeni su na 110 soba s ukupno 160 kreveta.

CESTA RIJEKA—TRST

Hrvatsko su primorje 1926. godine posjetila 35.602 turista (483.299 noćenja), a 1936. njih čak 68.809 (651.848 noćenja). Najposjećeniji je bio Sušak: 1936. godine posjetilo ga je 17.312 turista, znatno

više nego Crikvenicu, Rab, Novi, Malinsku, Bašku itd. Ipak, ti su turisti ostvarili manji broj noćenja, što je upućivalo na to da je Sušak imao ulogu tranzitnog pograničnog gradića.

U povodu obilježavanja desetogodišnjice talijanske vladavine Rijekom i Primorjem 1934. je godine asfaltirana 76 kilometra duga cesta od Rijeke do Trsta. U Rijeci su te godine bila registrirana 753 automobila te 45 autobusa. Prethodno je, 1926. godine, otvoren most preko Rječine, kao simbolična poveznica Kraljevine Italije i Kraljevine SHS, a 1927. izgrađena je cesta od Rijeke preko Kantride do Voloskog. Željeznička pruga Pivka-Rijeka elektrificirana je 1936. godine kao prva u ovom dijelu Europe.

Politički su odnosi između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije bili prilično napeti, a prelasci granica ne odviše česti. Učenici Sušačke gimnazije, primjerice, prvi su put posjetili Opatiju tek 1937. godine. Napeti odnosi između dviju kraljevina odražavali su se i na razvoj gospodarstva, koje je u to doba ili stagniralo ili posustajalo.

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova u Rijeci je znatno usporen zahuktali razvoj začet u drugoj polovici 19. stoljeća, a koji je potrajao sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1918.

Desetogodišnjica talijanske vladavine Rijekom obilježena je - osim asfaltiranjem ceste između Rijeke i Trsta - obnavljanjem obale i lukobrana te izgradnjom Zavjetnog hrama na Kozali, čiji je zvonik financirao Benito Mussolini. Središte društvenog života u Rijeci bio je Teatro Fenice, u kojem su se održavale kazališne i kinopriredbe, izložbe i politički kružoci.

DOGRADNJA HOTELA "BONAVIA"

Ivan Pavela, veletrgovac vinom iz sela Tugari u Dalmatinskoj zagori, koji se u Rijeci nazivao Giovanni Pavella i nije se izjašnjavao o nacionalnoj pripadnosti, 12. kolovoza 1926. postao je vlasnik hotela "Bonavia". U razdoblju između dvaju svjetskih ratova, u vremenima nesklonima hotelijerstvu, Pavella je spretno i vrlo predano upravljao "Bonavijom", u to doba glavnim gradskim hotelom.

Imućni **Giovanni Pavella** živio je u vili na rezidencijalnoj Costabelli. U Slobodnoj lučkoj zoni 1937. je godine osnovao veliku tvrtku za trgovinu vinom.

Uoči početka Drugoga svjetskog rata, 1939, odlučio se - u skladu s novim tendencijama u arhitekturi - na dogradnju i modernizaciju "Bonavije", kako bi osnažio njezin položaj vodećeg hotela

**TEMELJITA
REKONSTRUKCIJA**

Hotel "Bonavia" bio je 1962, prije zahtjevne obnove, u prilično derutnu stanju (gore). Opsežni građevinski radovi na temeljima (lijevo) i na izgradnji novog dijela 1963-1964. godine (sasvim lijevo).

u gradu. Starom su trokatnom zdanju, s dekoracijama na historicističkom pročelju, dograđena tri kata. Šesti je kat bio malo uvučen, radi gradnje terase s koje se pružao pogled na cijeli Kvarner. Arhitekt Alessandro Bolis, koji je projektirao dogradnju i rekonstrukciju hotela, poštivao je zatečeno stanje, a horizontalnim je istakama ritmizirao pročelje prethodno očišćeno od dekoracija. Prizemlje je dio zgrade obložen kamenom travertinom. Na prizemlje se nastavljaju tri kata čista pročelja s pravilnim ritmom prozora, a na posljednjim dvama katovima

Bolis uručio mu je idejno rješenje za još jednu, nebodersku dogradnju hotela, na visinu od 11 ili 12 katova. Zaokupljenost neboderima u to je doba bio jedan od vodećih arhitektonskih trendova: te je godine, po projektu tršćanskog arhitekta Umberta Nordija, započela izgradnja Riječkog nebodera na adresi Piazza Regina Elena, dovršena 1942, a od 1937. gradio se, po projektu Pičmana i Albinija, Hrvatski kulturni dom s hotelom "Neboder" na Sušaku, zamišljen kao najviša zgrada u državi.

Početak Drugoga svjetskog rata onemogućio je planiranu dogradnju "Bonavije", koja bi, prema idejnom rješenju, bila dobila reprezentativniji i kompaktniji izgled. Pavella je u početku zaustavio ulaganje, očito nastojeći balansirati između svoja dva biznisa, hotelskoga i trgovačkoga.

Nakon travanjskog rata 1941. Sušak je predan bez borbe, i Rijeka je - pod okupacijom - ponovo postala jedinstven grad. Poslije kapitulacije Italije, 8. rujna 1943, u grad ulaze Nijemci.

PAVELLINA POLITIČKA VRLUDANJA

Na ondašnjem gatu Molo Genova (danas Orlandov gat, nazvan po Franji Ksaveru Orlandu, isusovcu i utemeljitelju Riječke nautičke škole), zapadno od upravne zgrade Luke, bilo je sjedište i skladište Pavelline tvrtke za izvoz vina. Pavella je bio predsjednik zavoda pod imenom Istituto fascista Africo-Italiana, pa se pretpostavlja da je imao veze s talijanskim kolonijama Libijom i Etiopijom. Tijekom rata na različite je načine pokušavao svoj izvoz vina usmjeriti prema njemačkim i talijanskim gradovima, ali mu se situacija dodatno zakomplicirala nakon pada Italije 8. rujna 1943. i ulaska njemačkih jedinica na područje Istre, Hrvatskoga primorja i Gorskoga kotara. Pavellin sin, polaznik talijanske škole za vojne časnike, odveden je u logor u Njemačku, a otac ga je nakon godinu dana uspio izvući zahvaljujući dobrim vezama s njemačkim časnicima smještenim u "Bonaviji". Njemačko je zapovjedništvo za vojnooperativnu zonu Jadransko primorje bilo smješteno u Guvernerovoj palači.

U pokušaju da u ratnom vihoru očuva biznis Pavella nije prezao ni od čega, a ponajmanje od pokušaja da se dodvori vlastima. Često se pismima obraćao njemačkom zapovjedništvu moleći da mu dopusti putovanja radi povezivanja njegovih poslova rasprostranjenih od Rijeke, Venecije i Trsta do njemačkih gradova. U pismima je isticao kako je njegova tvrtka Compagnia Giuliana per

Die bestbekannte Restauration „ALLA BONAVIA“ in Fiume

ist ganz neu hergestellt, der Garten vergrößert worden und besitzt 1 Kugelspielplatz (Boccie); beste italienische und deutsche Küche, exquisite heurige Weine aus den renommiertesten Kellereien des Territoriums, feinste Istrianer Weine, direct bezogen aus den altbekanntesten Kellereien von Sanvincenti und Smogliani, als auch Dalmatiner Weine erster Qualität.

Um dem Wunsche vieler Gäste nachzukommen, gelangt auch das renommierte **Puntigamer Kaiserbier** zum Ausschank.

Daselbst werden Monatsabonnements, als auch Aufträge für Bankette und Festlichkeiten entgegengenommen, und zwar unter convenienten Bedingungen.

Der Gefertigte, welcher 12 Jahre Oberkellner in diesem Restaurant gewesen ist und die Ansprüche und Wünsche der p. t. Gäste zu berücksichtigen vollauf versteht, wird sich alle Mühe geben, um dieselben zu befriedigen. Aufmerksamste Bedienung. Um das Wohlwollen der alten Stammgäste als auch des p. t. Publicums im Allgemeinen bittend, empfiehlt sich hochachtungsvoll ergebenst

Ferdinand Scala, Besitzer.

FINA HRANA I DOBRO PIVO

Ferdinando Scala u novinskom oglasu na njemačkom jeziku, u kojemu se potpisuje kao Ferdinand, u svoju gostionicu "Alla Buona via" njemačke goste nastoji privući - osim finom hranom - i prestižnim pivom Puntigamer Kaiserbier

ritam se prozora izmjenjuje s vertikalnim istakama između prozora. Tako je monolitnost i statičnost pročelja stare "Bonavije" snažno dinamizirana. Ujedno je stvoren dojam asimetričnosti i različitih volumena rekonstruirane zgrade.

NEOSTVARENI PLANOVI

Nekoliko godina prije početka obnove "Bonavije", 1930, rekonstruirana je strma Via XXX. Ottobre, a umjesto strma uspona između Korza i Guvernerove palače izgrađene su stube od Piaze Dante (danas Trg 128. brigade HV) do Guvernerove palače, što će kasnije uvjetovati i poslijeratnu dogradnju "Bonavije".

Drugi svjetski rat zaustavio je Pavellu u njegovim ambicioznim planovima proširenja hotelskih kapaciteta. Na dan kad je Njemačka napala Sovjetski Savez, 22. lipnja 1941, arhitekt Alessandro

l'Esportazioni di vini dobavljač vina za Wermacht, što mu je, po njegovu mišljenju, trebalo omogućiti olakšice u poslovanju. Posljednje isporuke vina njemačkoj vojsci Pavella je organizirao neposredno prije završetka Drugoga svjetskog rata, u travnju 1945. Ne dočekavši oslobođenje Rijeke, Pavella je potom pobjegao u Italiju.

OSLOBOĐENJE RIJEKE

Partizanska vojska oslobađa Sušak 21. travnja 1945. godine, a u dobro utvrđenu Rijeku, nakon teških borbi u kojima je poginulo oko 1500 ljudi, ulazi 3. svibnja 1945. godine.

Samo dva dana nakon toga, 5. svibnja 1945, Melodijski je orkestar pod vodstvom Aleksandra Peterina održao koncert u Sali Bianca u Teatru Fenice. Život se počeo vraćati u napaćeni grad. Partizansko zapovjedništvo zaposjeda "Bonaviju"

i ostaje u njoj sve do 1. svibnja 1947.

Giovanni Pavella osuđen je u odsutnosti, 29. ožujka 1947, na četiri godine zatvora s prisilnim radom, kao "klasni neprijatelj" i "neprijatelj države". U obrazloženju presude među ostalim se navodi "kako je utvrđeno da su Pavelline vinske tvrtke liferovale vino njemačkim okupacijskim snagama na ovom području, nastavile s tim poslom i nakon kapitulacije Italije, a poznato je da vino pojačava ratnu otpornost i agresivnost u neprijatelja, dakle osnažuje cjelokupni ratni potencijal njemačkog okupatora. Optuženik Pavella tipični je predstavnik ranijeg građanskog društva kojem je glavni i jedini cilj bilo nagomilavanje bogatstva, ne vodeći pritom računa u kakvoj se teškoj situaciji nalazi njegov narod, koji je u tom trenutku vodio konačni obračun s njemačkim okupatorom. Optuženi Pavella u istom vremenu

STIL SEDAMDESETIH

Hotel "Bonavia" 1970. godine: nakon dugotrajne obnove, koja je trajala od 1962. do 1965, kvalitetom usluge i bogatstvom sadržaja zasjenio je sve ostale hotele u Rijeci i na širem području Kvarnera

daje konačište njemačkim komandantima u Rijeci u svom hotelu 'Bonavia', opet u cilju zarade, što olakšava položaj njemačkog okupatora..."

Nova je komunistička vlast Pavelli konfiscirala svu imovinu, uključujući i vilu na Costabelli, stanove, vile i nekretnine u Rijeci i Lovranu, urede i skladišta u Slobodnoj zoni, automobile i kamione. Iz njegove je tvrtke kasnije nastalo poduzeće Istravino, koje je 1947. preuzelo vino iz njegovih skladišta na Costabelli.

VODEĆI GRADSKI HOTEL

Svi su hoteli i restorani u Rijeci i na Sušaku 1. svibnja 1947. sjedinjeni u Gradsko hotelsko poduzeće, a na mjesto je direktora "Bonavije" postavljen Josip Strelor. Četiri godine nakon toga, 1. svibnja 1951, rasformirana je direkcija hotelskih poduzeća i "Bonavia" je, zajedno s depandansom, hotelom "Zagreb" na Korzu (bivši "Royal", potom "Reale"), postala samostalno poduzeće.

"Bonavia" je u poraću bila vodeći gradski hotel, a unatoč promijenjenim društvenim okolnostima i općoj oskudici hrane i pića zadržala je prijeratni građanski ugođaj. U njezinu su kavanu redovito navraćali građani Rijeke, dok je tzv. nova klasa pomalo zazirala od ambijenta u kojem se nije osjećala ni ugodno ni prihvaćeno. Početkom pedesetih u večernjim je satima u kavani na glasoviru svirala umirovljena profesorica Bocculini, a umjesto honorara dobivala je - večeru.

Šesti kat hotela "Bonavia", po projektu Alessandra Bolisa iz 1939, bio je malo uvučen radi gradnje terase s koje se pružao pogled na riječke krovove i cijeli Kvarner. Terasa je godinama bila jedna od najvećih atrakcija hotela.

Hotel "Bonavia" kategoriziran je 1952. kao hotel A kategorije. Imao je 64 sobe i 97 postelja, nadaleko poznat i cijenjen restoran s izvrsnom kuhinjom, bar, kavanu i terasu, centralno grijanje i lift. Depandansa "Bonavije", hotel "Zagreb" B kategorije, imala je 34 sobe i 53 ležaja. U osmerokrevetnim sobama depandanse bili su smješteni i naučnici "Bonavije". Na Dolcu, nasuprot "Bonaviji", 1955. je godine obnovljena zgrada nekadašnje Ženske škole, potpuno devastirana u bombardiranju i požaru 1945. godine. U obnovljenu su zgradu smješteni Naučna biblioteka (današnja Sveučilišna knjižnica), Moderna galerija (današnji Muzej moderne i suvremene umjetnosti) i Klub kulturnih radnika.

